

8. Кобзарь, В. П. Національні й загальнолюдські цінності в українському суспільстві на сучасному етапі [Текст] / В. П. Кобзарь // Формування національних і загальнолюдських цінностей в українському суспільстві : всеукр. наук. конф. – Х. : Лівуркіна, 2006. – 374 с.

9. Маслоу, А. Мотивация и личность [Текст] / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2003. – 351 с.

10. Мельниченко, А. А. Ціннісні виміри духовної культури студентів технічного ВНЗ у трансформаційному суспільстві [Текст] / А. А. Мельниченко, І. В. Піголенко // Український соціум. – 2005. – № 1. – С. 31–43.

11. Москаленко, В. Ф. Формування цінносної системи молоді в умовах трансформації українського суспільства [Текст] / В. Ф. Москаленко, В. П. Ляхоцький // Науковий вісник Нац. мед. ун-ту ім. О. О. Богомольця. – 2004. – № 1/2. – С. 95–100.

12. Сорокин, П. А. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

Отримано 1.10.2010. ХДУХТ, Харків.

© О.М. Варипасв, В.В. Гузенко, 2010.

УДК 811.161.2:001.4

О.А. Покровська, канд. філол. наук

В.В. Гузенко, асп.

ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Розглянуто етапи становлення та розвитку наукового стилю української мови відносно історії розвитку різних напрямів наукових та наукоподібних творів.

Рассмотрены этапы становления и развития научного стиля украинского языка относительно истории развития различных направлений научных и наукообразных произведений.

They are considered stages of the organization and development scientific stile Ukrainian language relative history of the development different directions scientific and science of similar composition.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Історичний розвиток процесу пізнання дійсності, розвиток наукових знань, мислення, розширення сфер діяльності людини сприяло поступовому формуванню та становленню наукового стилю як функціонального різновиду загальнолітературної мови. Окресленій проблематиці присвячені дослідження таких відомих науковців як І.К. Білодід, Р.О. Будагов, В.В. Виноградов, А.П.Коваль, В.М. Русанівський, І.Г. Чередниченко, Ю.В. Шевельов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожний період в історії української літературної мови позначений зародженням, форму-

ванням і поступовим розвитком наукового стилю. Староукраїнський період був позначений появою науково-дидактичних творів, які функціонально не розрізнялися. Згодом з'являються праці з астрономії, математики, історико-географічного змісту, що поступово дають поштовх до виокремлення в Україні наукових напрямів. З питань вивчення процесу формування української термінології та специфіки наукового стилю, розвитку різних лексичних груп останнім часом вишло чимало наукових праць. Зокрема таких учених як І.В.Гавриш, А.Б. Гусейнова, І.В.Паславський, М.М. Пещак, М. Мандрик, Г. Наєнко, Т.Г. Файчук, Л. Ушкалов, що дає можливість підійти до вирішення багатьох мовознавчих питань.

Мета та завдання статті. Проаналізувати особливості історичного розвитку та етапи становлення наукового стилю української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші витoki до формування різних стилів української мови, за свідченням Н. Мандрик, спостерігаються у Х столітті у зв'язку з поширенням старослов'янської мови як мови церкви та літератури. Це сприяло розвитку писемності, і за твердженням В.В. Виноградова, утворенню двох типів мов: книжно-слов'янського (в основі власне старослов'янська мова) та народно-літературного (в основі східнослов'янська). Не викликає сумніву той факт, що в давньоруській літературній мові вже наявні функціональні стилі. Це пояснюється тим, що ця мова ще у період XI – XII ст. виконувала суспільні функції як культового, релігійного, так і світського характеру.

Близькоспорідненість давньоруської та старослов'янської мови могли слугувати основою до будь-якого стилю і творів літературної мови того часу. Відомий мовознавець Юрій Шевельов дослідив, що в процесі формування слів і термінів окресленого періоду становлення наукового стилю спостерігається чіткий розрив сучасних слів із історично традиційними відносно фонетики (*вітр* – *вітер*, *огнь* – *вогонь*, *корабль* – *корабель*, *циліндр* – *цилиндер*); стосовно морфології науковець виявляє новопозичувані іменники (*кость* – *кістка*), та перенесення назв одного типу на інший: з жіночого до чоловічого роду (*біль*, *дріб*, *глиб*, *кір*, *розпач*, *пил*, *полин*, *літопис*), до відміни на голосний доданням закінчення –а *воша*, (*долоня*, *яблуня*, *їжа*, *лжа*, *миша*, *одежа*, *верства*), додаванням суфікса (*дочка*, *чвертка*, *галузка*, *свекруха*, *данина*), утратою форми однини (*двері*, *груди*, *сіни*) тощо. У період XII–XIII відбувається чітке зближення старослов'янської та давньоруської мов, тобто неначе виникнення єдиної літературної мови, передчасниці наукового стилю («Слово о полку Ігоревім», «Повість времінних літ»). Між іншим старослов'янська мова мала неабиякий вплив на розвиток давньоруської мови, чим завдячує існуванню в ній запозиченої грецької, староболгарської мовами. Самі ж старослов'янізми єднують поняття не буденно-побутового, а абстрактного та книжного характеру (*розумь*, *прѣмудрость*, *торжество*, *владыка*, *учение*, *учитель*,

глагол тощо), а деякі слова запозиченні з грецької (*беззаконне*) [7, с. 317–319].

Загальноживані слова, що поклали початок формуванню економічної термінологічної групи, зустрічаються ще у писемних пам'ятках, присвячених історії торгівлі XIV– першої половини XVII ст. Серед аналізованих найменувань можна виділити такі понятійно-тематичні групи: назви професій (особи, що обслуговували проведення торговельних відносин): *ключник, коморник, міняйло, лихвар, лавник*; спеціалізована лексика торгівлі: *головне мито, обвісток, мостове мито, капицизна, скопне мито, корчовщина, повітчина, лантух*; грошові одиниці: *гривна, гріш, шеляг, злотий, шевен*; одиниці виміру: *лікоть, стопа, сажень, кварта, фунт, маца, міркований гарнець, корець, камінь, лот, шкойц, безмін*.

Матеріали пам'яток XIV–XVI ст., відбиті словником староукраїнської мови, засвідчують, що в цілому торговельна лексика ґрунтувалась і словотворчо оформлювалась на загальнонародній основі. Староукраїнська мова стала одним із головних джерел формування торговельної термінології і, хоча в деяких випадках поняття не диференціюються, є всі підстави говорити про появу рис, характерних для термінологічних систем. Деяка особливість торговельної лексики цієї доби спостерігається в умовній належності слів до термінів, тому що відповідні лексичні одиниці виконують переважно функцію загальноживаних слів. Лише під час безпосередніх торговельних процесів слова виступають як терміни, не зазнавши змін. Щодо появи стилєвих ознак, то вони представлені в діловій сфері, оскільки торговельна лексика закріплюється у судових актах, супліках-скаргах, купчих і дарчих записах, духівництвах, описах та реєстрах майна, а також у приватних листах. В усіх цих випадках широко використовуються засоби народно-розмовної мови. Матеріали, що використовували й використовують дослідники історії української мови, є також актові книги XVI–XVIII ст., що походять із різних українських земель, незважаючи на вироблені протягом тривалого часу штампи й сталі мовно-юридичні формули, якими передусім характеризуються початкові й кінцеві частини записів, засвідчують як писемно-літературний узус, так і живе мовлення українського народу.

З плином часу, зникаючи, старослов'янська мова залишилася тільки в церкві, одержавши статус церковнослов'янської. До того ж, вона була представлена у різних жанрах (стилях) писемності, зокрема книжній літературі (науковому стилі). А вже у XVIII–XIX століттях церковнослов'янська мова використовувалася в якості мови церковної служби і для вивчення її в окремих навчальних закладах. Таким чином, стара книжна мова стала непридатною для повсякденного вживання, оскільки народна жива мова почала припинювати і руйнувати її систему. Саме це, на нашу думку, стало поштовхом до формування самостійного наукового стилю в українській літературній мові.

Більшість науковців обстоюють думку, що виникнення сучасного наукового стилю в Україні являє собою період, який припадає на кінець XVI – першу половину XVII століття, який зумовлює появу нового жанру та розквіт української мови. Це час «піднесення національної самосвідомості, розквіт науки. Культури, мистецтва» [5, с. 76]. Перш за все, це пов'язано із появою різноманітних видань цього періоду, які почали формувати і виділяти науковий стиль серед інших стилів української мови. На цей час припадає літературна і наукова діяльність багатьох відомих діячів, зокрема Іоанна Екзарха, М. Смотрицького, К. Саковича, П. Могили, І. Дамаскіна, які своїми творами мали неабияке відношення до становлення наукового стилю в українській мові. Так, І. Огієнко розглядає даний період як час зародження «нової української літературної мови, вже заснованої на мові живої народній» [4, с. 100]. Цей етап визначається появою текстів різних стилів: релігійного, полемічного, ораторсько-проповідницького, ділового, художнього, а також наукового. У межах наукового розрізняють власне науковий та науково-практичний підстилі, які у східних слов'ян, за твердженням більшості науковців, почали розвиватися з вторинної наукової літератури. Наукові та науково-дидактичні твори староукраїнського періоду функціонально не розрізнялися. Щодо походження, то наукова література того часу мала в своєму складі перекладну та оригінальну літератури. У своєму дослідженні Г. Наєнко аналізує діалектичні твори перекладу XVI ст. «Діалектики» Іоанна Дамаскіна, згадує про «квадривіуми», що включали такі науки як арифметика, геометрія, музика, астрономія. Ці доробки представлені в «Лінійній арифметиці» Бенедикта Гербеста, «Арифметичному рукописі» Симеона Полоцького. Поширюються праці з астрономії «Луцидарій», «Космографія», «Катехізис» Л. Зизанія, а також філософсько-світоглядні твори «Зерцало Богословія» К. Транквіліона-Ставровецького, «Душеvníк», «Требнік» П. Могили. Огляд змісту цих творів вказує на те, що чіткого галузевого розмежування вони не мають. Тексти містять різноманітні терміни з філософії, біології, логіки, мовознавства, математики, релігії, психології, медицини, географії тощо. Нерідко науковці називають їх енциклопедіями [5, с. 18]. Беззаперечним є висока освіченість їхніх авторів.

Мовознавець Юрій Шевельов зазначає, що період XVI–XVIII століть визначається появою в українській мові тенденції усунення наявності двох *p* в одному слові перетворюючи на *л* (*сребло* – *срібло*, *ріцарь* – *лицар*, *рібарь* – *рибалка*), разом зі зміною на *i* (*сребро* – *срібро* – *срібло*), перехід з *p* на *л* (*лесстр* – *реестр*, *лепорт* – *рапорт*, *ярмалка* – *ярмалок* – *ярмарок*, *лицарь* – *лицарь* – *рицар*) тощо [7, с. 350–355].

Традиційно науковий стиль значно ширше застосовується у писемній формі спілкування (книга, стаття, довідник тощо) у всіх цих випадках переважно маємо справу з монологічною мовою. Індивідуальна манера автора тут може бути виявлена значно виразніше. Проте, незважаючи на відмінність індивідуальної манери різних авторів нау-

кових праць, у всіх цих працях основним, що їх об'єднує і що є визначальним для наукового стилю, виступає орієнтація на логічне сприймання. У науці, законодавстві, в суспільно-політичному житті складність, важливість і серйозність питань, що піднімаються вимагає суворо логічного, послідовного і точного викладу думки. Усе назване накладає на синтаксис наукової мови спеціальний відбиток. Зв'язок між компонентами думки, послідовність цих компонентів часто виражається за допомогою вставних слів теж досить специфічного складу. У своєму дослідженні Г. Насенко стверджує, що засобами логічного членування текстів кінця XVII – першої половини XVIII століття виступають книжні лексеми: *По третему, по четвертому, по п'ятому, по третєє, по четвертому, по п'ятому, подобает відати, вопрошенни убо, ... отвечаем*. Засобами введення прикладів *яко, уподобления ради*. У «Душевнику» зв'язаність тексту утворюють і такі лексеми *Отож, О/пя/ть же маєм довод достойний*, а також звертання *читателю любимий, а речеш...* – *и аз ти отвечаю, любимче*. Логічність викладу, послідовність, дефінітивність досягається використанням особливих синтаксичних засобів, що визначені мовною основою творів. Так, скажімо, текст перекладу «Діалектики», – пише науковець, – демонструє перевагу складених іменних присудків, складнопідрядних речень із підрядними причини та умови [3, с. 166]. Щодо індивідуально – авторського стилю мовлення, то на думку В.В. Колесова: «Стилю в нашому розумінні немає в ранньому середньовіччі ще й тому, що не існує індивідуальної творчої потенції» [1, с. 17].

Формування наукового стилю мало деяку особливість, пов'язану з участю багатьох наукових напрямів, які виникали у певний історичний період. Одним із найвпливовіших був природничо-науковий. Саме він ніс у собі багато виразів та понять, які вкорінилися та існують до сьогодні. Багато науковців сходяться на думці, що саме період XVI–XVII ст. в історії української літературної мови позначився формуванням і поступовим розвитком наукового стилю.

Так, Т.Г. Файчук зазначає, що період XVI–XVIII ст. знаменувався формуванням в Україні наукових напрямів: природничо-наукового, історіографічного та граматичного [6, с. 289]. Пам'ятки науково-практичного спрямування відрізнялися між собою за характером викладу, суттю та будовою, це планетники, місячники (довідники), календарі, господарські поради тощо. Література медичного змісту в період XVI–XVII ст. була заборонена, а вже XVIII ст. – період поширення перекладів і рукописів, оскільки підвищився інтерес до потреб простої людини, народної мови.

Досліджуючи рукописи XVII ст. природничо-наукового характеру, Т.Г. Файчук визначає чотири основні групи рукописів з огляду на композицію текстів, специфіку, спосіб подання інформації: а) твір у якому або хаотично, або послідовно надається інформація; б) твір як складена система з розгалуженою структурою, що містить кілька розділів та підрозділів; в) твір як складова частина рукописного збірника,

що може вмещувати подібні або різні за характером і змістом теми; г) твори, де вихідними поняттями є назви рослин, тварин, планет тощо. Твори, написані у цей період, мали неабияку розгалуженість: біологія, ботаніка, зоологія, медицина (фармація). Щодо лексики цього періоду, то медична включає найменування форм ліків: *п'єгу(ль)ки чиня(т), конфетъ рожовій, масть виборна, водокъ жолудкови служачих*; назви ліків із назвою хвороб, що зумовлюють структуру найменування: означуване слово – назва форми ліків + означення *водка мятчана*, назва ліків, прийменик + іменик *плястеръ на голову, масть на урази*. Медичні найменування утворюються відповідно до форми лікарської сировини *колачики, колобочки*; застосування та приготування ліків *масть* – мастити, *настойка* – настоювати; назва стосовно походження рецепту ліків *плястеръ руски(й)*; назва хвороби чи органу *пастеръ на селезенку*; назва за походженням вмісту сировини *пастеръ с'єрчани(й), рожевого оцту*.

Матеріли пам'яток свідчать про те, що лікарські порадики нерідко містили зоологічну лексику. Відповідні контексти творів фіксують найменування переважно у похідних прикметникових формах. Це словосполучення, пов'язані із частинами тіла та органами тварин *кровъ биковъ, сало быковое, мозъгъ вепровій, печень куропатчина, молоко овче, печень осятра, желудокъ лосося*, однослівні назви тварин та словосполучення *слимакъ, коза, белая риба, сова птица*. Такі назви мають прозору внутрішню форму, що визначається за наявними ознаками: кольором *белая риба*, місцем побутування (*лигушка водяна*, звуками тварин *качка, цвѣркунъ, удудъ*, властивостями та поведінкою тварин *окунь – від око, п'явка – від пити, петухъ – від петь*). Тваринні назви в основному непохідні, зрідка мають суфіксальну будову, складні утворення *лисица, куница, куропатва – «півень», медведъ – «медоїд»*. Також спостерігаються синоніми *жаба і лигушка, ластовка і кошатка*. Отже, порадики – «лечебники» XVI–XVII ст. можна вважати як мовним, так і науковим надбанням.

Висновки. Проаналізувавши досліджуваний матеріал, є підстави говорити, що особливостями формування наукового стилю староукраїнської мови є широке функціонування терміносистем різних галузей знань в одному тексті; способи термінотворення, засоби досягнення логічного зв'язку між частинами тексту та його членування розвиваються під впливом поступового залучення народнорозмовних елементів. Загалом, досліджуваний період характеризується появою нових творів, які мали науковий або близький до нього напрямки.

Список літератури

1. Колесов, В. В. Общие понятия исторической стилистики [Текст] / В. В. Колесов // Историческая стилистика русского языка : межвуз. сб. науч. трудов. – Петрозаводск, 1990. – С. 16–36.

2. Мандрик, Н. Роль церковнослов'янської мови в процесі формування української літературної мови [Текст] / Н. Мандрик // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2006. – Вип. 14. – С. 69–73.

3. Наєнко, Г. Етапи становлення наукового стилю української мови : кінець 16 – перша половина 17 століття [Текст] / Г. Наєнко // Мовознавство : матеріали V конгресу МАУ. – Чернівці, 2003. – С. 162–167.

4. Огієнко, І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Текст] / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 434 с.

5. Русанівський, В. М. Історія української літературної мови [Текст] / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

6. Файчук, Т. Г. Особливості історичного розвитку медичних пам'яток: мова, стиль, різновиди [Текст] / Т. Г. Файчук // Мовознавство : матеріали IV конгресу МАУ. – К. : Пульсари, 2002. – С. 289–295.

7. Шевельов, Ю. В. Вибрані праці [Текст]. У 2 кн. Кн. 1. Мовознавство / Ю. В. Шевельов. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – 583 с.

Отримано 1.10.2010. ХДУХТ, Харків.

© О.А. Покровська, В.В. Гузенко, 2010.

УДК 801.56

М.В. Арделян, канд. філол. наук

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ ПРИРОДИ ПРОСТОРОВО-ОТОТОЖНЮВАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ

Розглянуто питання значення структурної схеми для дослідження формально-синтаксичного рівня організації речень із підрядними просторовими. Доведено, що формальна організація досліджуваних речень має важливе значення для їхньої семантики й визначення ролі в процесі мовлення та функціонування в мові.

Рассматривается вопрос значения структурной схемы для исследования формально-синтаксического уровня организации предложений с придаточными пространственными. Доказано, что формальная организация исследуемых предложений имеет важное значение для их семантики и определения роли в процессе общения и функционирования в языке.

The question of the importance of structural scheme for the research of formal-syntactical level of the organization of sentences with subordinate clauses is considered. It is proved that formal organization of these sentences is of great importance for their semantic and definition of their role during communication and functioning in the language.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення української мови на зразок *Я тільки там жадаю жити, Де виросла моя душа* (Д. Павличко); *Не івши пішов і ночувати туди, куди й учора* (Б. Грінченко); *Зручніше бу-*